

<https://doi.org/10.62837/2024.8.114>

**ALMAZ ƏLİYEVƏ
ADU**

ALMAN DİLİNDƏ SÖZ MƏNASININ DƏYİŞMƏSİ YOLLARI

Açar sözlər: anlamdakı dəyişiklik, mənanın dəyişmə səbəbi, məna növləri, dilçilik, tarixi- mədəni dəyişiklik.

Keywords: German language, semantics, phonetic-grammatical form, archaism of meaning, word and expressions, logical classification.

Ключевые слова: слова и выражения, архаизмам, устаревшие слова, но и устаревшие слова в современном лингвистическом использовании.

Anlaman dəyişməsinin səbəbləri alman sözlərinin çoxunun bir neçə mənası var və çox vaxt bir sözün yeni mənalrı bir çox səbəbdən qaynaqlanan məna dəyişikliyi səbəbi ilə meydana gəlir. Bu səbəblərə gəldikdə, dil və ekstralinqvistik (tarixi, sosial və hətta psixoloji) səbəblərdən danışılır.

Ekstralinqvistik səbəblər müxtəlif ola bilər. Çox vaxt yeni konsepsiyaların inkişafına səbəb olan insanların həyatındakı tarixi-mədəni dəyişikliklərdir. İşarələrin (cisimlərin) dəyişməsi mənada da dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Bir çox sözlər əvvəlcə yalnız daha dar bir sosial və ya peşə qrupu tərəfindən sosial olaraq məhdudlaşdırılmış bir söz və ya texniki ifadə olaraq istifadə olunur. Sonradan bu sözlər ümumi dilə keçə bilər. Dil təəssüratını artırmaq və ya azaltmaq istəyi, mənada dəyişikliyə də səbəb ola bilər (güclənmiş ifadə və ya təsir təsiri və zəifləmiş ifadə və ya evfemizmin arxasınca getmək). Məna növləri dəyişir. Mənanın dəyişməsinə strukturlaşdırılan iki sistem var, məntiqi və psixoloji. Məntiqi təsnif bir mənanın dəyişməsindən əvvəl və sonra bir sözün mənalının kəmiyyət müqayisəsinə əsaslanır. Psixoloji quruluş assosiasiyalara əsaslanır. Məntiqsal təsnifat dilçilər tərəfindən daha sadə olduğundan və məna dəyişməsinin bütün hallarını əhatə etdiyi üçün üstünlük verilir. [1.6]

Ümumi anlamdakı dəyişiklik və ya semantik törəmə, mövcud sözlərin mənasındakı dəyişiklik kimi başa düşülür. Sözlərin mənasını və sözlərin mənasındakı dəyişikliyi öyrənən leksikologiyanın alt fənninə semasiologiya və ya semantika deyilir. Semantik termini Yunan mənşəlidir: semantikos - əslində "göstərici", "əhəmiyyət kəsb edən" deməkdir. Deməli, sözün semantikasi sözün mənasıdır. Anlaman dəyişməsi dilin söz ehtiyatını zənginləşdirməyin əsas yollarından biridir. Sözün mənası sabit, davamlı, hər zaman sabit bir şey kimi qəbul edilə bilməz. Sözün mənası dəyişə bilər. Bu, əksər hallarda işarələrin dəyişməsi (obyektlər və görünüşlər) ilə eyni vaxtda baş verir.

Mənada dəyişiklik yalnız ayrı-ayrı sözlərdə deyil, söz birləşmələrində də tapıla bilər. Anlamın genişlənməsi və daralması Mənanın genişlənməsi sözün mənə əhatəsinin fərddən ümumi, konkretədən mücərrəd inkişafının nəticəsidir. Sözün mənəsi genişlənir və söz özü başqa anlayış almağa başlayır. Mənanın genişlənməsi orijinal mənəni ümumiləşdirməkdən ibarətdir. Anlamın inkişafı sözün istifadə sahəsinin genişlənməsinə gətirib çıxarır: *Stube*, əvvəlcə “isti hamam üçün istilik cihazı”, daha sonra “bu cihazla təchiz olunmuş *vanna otağı*”, daha sonra “isidilə bilən otaq” və sonda ümumiyyətlə “*otaq*”; Əvvəlcə “başını və çiyinlərini örtmüş bir ruhani geyimi” olan *Cap* bu gün - “*baş geyimləri*”. Bir qayda olaraq, semantik söz aralığının genişlənməsi sözün birmənalı olmasına səbəb olur və onunla eyni deyil. Polisemik bir sözün xüsusiyyəti bu sözün bir neçə işarəni (cisimlər və görünüşlər) ifadə etməsidir və nəticədə bir neçə mənə daşıyır. Digər tərəfdən, mənənin genişlənməsi üçün bir sözün yalnız bir işarəni (obyekt və görünüşü) təyin etməsi, yəni yalnız ümumi faktiki bir mənə verməsi, lakin sözün semantik əhatə dairəsi və istifadə sahəsi genişlənməsi səciyyəvidir. Mənə genişləndirilməsi üçün paralel müddət mənə ümumiləşdirilməsi edir. Mənanın genişlənməsi tez-tez sözlərin texniki sahədən ümumi dilə keçməsinin müşayiət olunan bir fenomenidir. [2.6]

Mənanın daralması, mənənin genişlənməsinin əks tərəfidir. Paralel təyin mənənin ixtisaslaşmasıdır. Mənanın daralması bir sözün ümumi mənədən birinə semantik inkişafı nəticəsində yaranır. Mənanın daralması da sözün onunla birlikdə istifadə sahəsinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır: *Dach*, əvvəlcə ümumiyyətlə “örtük ucu”, bu gün yalnız “bir evin damı”-*Dach eines Hauses*; „das Deckende“, ; *Lid*, - „Deckel“ überhaupt, bu gün isə göz qapağı” „Augendeckel“; *Brief*,-„kurzes offizielles Schriftstück“, „Urkunde“, “ bu gün. Qapaq, əvvəlcə ümumiyyətlə “qapaq”, bu gün yalnız “göz qapağı”; Əvvəlcə “qısa bir rəsmi sənəd”, “sertifikat” olan məktub, bu gün “adətən poçtla göndərilən məsafədə yazılı bir əlaqə”.

Litotlar, ifadələrin həqiqətlə müqayisədə şişirdilmiş bir zəifləməsidir: sizi bir stəkana çaya dəvət edirəm, bir qaşığı şorbasına dəvət edirəm; bu an gəlin .

a) Formanın bənzərliyi: iynə başı, baş ucluğu, darboğaz, silsilə, stul ayağı, “gözləyən insanlar sırası” mənəsini verən ilan, göz bəbəyi;

b) xarakter xüsusiyyətlərinin və ya xarici görünüşünün oxşarlığı: gözəl bir kişi - Apollon, gözəl bir qadın - Venera, qısqanc bir insan - Otello;

c) Daxili bir xüsusiyyətin oxşarlığı, keyfiyyəti: acı sözlər, şirin ton, quru sözlər, sərt səs;

d) Böyük bir metafora qrupu heyvanlardan insanlara köçürülməni meydana gətirir: Hund „gemeiner Kerl“, Fuchs „hiyləgər adam“, Esel „axmaq adam“, Schwein „pinti adam“, büffel, oxsen „əzbərləmək“;

e) Çox xüsusi bir məcaz növü şəxsiyyətləşdirmə, canlı varlığın xüsusiyyətlərinin cisimlərə və ya görünüşlərə ötürülməsidir: *Leuchte* „berühmter Fachmann, kluger Kopf“, *Kratzbürste* „widerborstige Frau“, *Klotz* „unbeholfener der Wind erhebt sich, die Augen sprechen, die Jahre gehen, das Leben geht weiter“;

g) Şeylərin adlarının insanlara ötürülməsi: Leuchte „berühmter Fachmann, kluger Kopf“, Kratzbürste „widerborstige Frau“, Klotz „unbeholpener Mensch“; "məşhur mütəxəssis, ağıllı baş" lampası, "əsassız qadın" cızma fırçası, "bacarıqsız adam" bloku;

h) Konkretdən mücərrəd hala köçürmə: iz, əvvəlcə "heyvanın və ya bir insanın yerdəki izlərinin tərk etdiyi təəssürat", daha sonra bu söz həm də "çarxların təəssüratları" mənasını verir, məcazi köçürmə nəticəsində söz olur Abstrakt bir mənada iz qoyun; i) Rəngin oxşarlığı: i) die Grünen „Angehörige einer Partei, die für Umweltschutz auftritt Yaşilllar "ətraf mühitin qorunmasını mühafizə edən bir partiyanın üzvləri”

f) Funksiyanın oxşarlığı: *Fuß eines Berges, eines Gefäßes Leuchte „berühmter Fachmann, kluger Kopf“, Kratzbürste „widerborstige Frau“, Klotz „unbeholpener Mensch“;*

h): Spur, ursprünglich „der Eindruck, der die Fußtritte eines Tieres, eines Menschen auf dem Erdboden hinterlassen“, später bezeichnet das Wort auch „die Abdrücke von Wagenrädern“, infolge der metaphorischen Übertragung bekommt das Wort Spur auch einen abstrakten Sinn; məcazi mənaya görə „Spur“ sözü də abstrakt məfhuma çevrilir.[3.6]

Metonimiya, bu obyektlər arasındakı məntiqi əlaqə əsasında ad təyinatının bir obyektə digərinə köçürülməsidir. Metafordan fərqli olaraq, heç bir bənzərlik və gizli müqayisə yoxdur. Metonimiya sözü əslində "adının dəyişdirilməsi" mənasını verir (Yunan dilindən meta - "haqqında" və onoma - "ad"). Bəzi məkan, müvəqqəti, maddi, səbəb və digər əlaqələr metonimik köçürmənin əsasını təşkil edir.

Evfemizm (yunan dilində "yaxşı" və "danışmaq" femisindən) şeyləri adları ilə adlandırmaq əvəzinə "yaxşı danışmaq" deməkdir. Evfemizmlər örtülü və ya bəzədilmiş ifadələrdir. Bunlar iki səbəbə görə istifadə olunur: xurafat səbəbi və ya ədəb səbəbləri. Son səbəb bu gün çox vacibdir: nalayiq və ya xoşagəlməz sözlərdən və ifadələrdən çəkinib daha gözəl və ya örtülü sözlərlə əvəz etmək istəyirsən. b) Hiperbola yalnız emosional təzyiq məqsədləri üçün deyil, söz ehtiyatını zənginləşdirmək üçün də istifadə olunur. Mənalı sözlər və ifadələr ortaya çıxır: dəfələrlə və minlərlə dəfə, çox ac və canavar ac, uzun müddət kimisə görməmək və kimisə əbədiyyətdə görməmək.[5.6]

Ədəbiyyat

1.Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları: Dərs vəsaiti. Bakı, 2013 (227, 228)

2.Sovinski B. Deutsche Stilistik, Frankfurt am Main, 1978

3. A. İskos.A. Lenkova. Deutsche Lexikologie .Uçpedqiz.1963

4.K.A. Levkovskaya. Leksikoloqiya nemeskoqo yazıka. Moskva 1956

5.<http://de.wikipedia.org/wiki/Euphemismus>

6.Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. 1978.

Xülasə

Alman dilində söz mənasının dəyişməsi yolları

Sözün adının əsas götürdüyü xüsusiyyətə ümumiyyətlə sözün daxili forması deyilir: günorta sözünün daxili forması zaman (günün ortası) anlayışını ehtiva edir. Bu termin W. Humboldt-a qayıdır və A. Potebnja'nın vətənpərvər dilçiliyində inkişaf etmişdir. "Daxili forma" ifadəsi bir sıra sinonim terminlərə malikdir: Etymon, orijinal mənası, sözün etimoloji mənası. Motivasiya tamamilən tamamlanır, ardıcılığı komponentlərə bölmək asan olur, məsələn, törəmə və ya qarışıq sözlərdə: işçi otağı, məclis, bina, sürücü, gəlin, gündəlik və s. Bir çox simpliziya (kök sözlər) Sinxronizasiya həvəsləndirilmir, orijinal mənası şərh edilə bilməz, hətta tarixi-etimoloji təhlili də etimonun anlaşılmasına gətirib çıxarmır, çünki adın əsaslandığı etimon dildən çoxdan itib. Bunlar ölü bir etimonlu sözlərdir. Bu cür motivasız sözlərə aşağıdakılar daxildir: şey, göz, qulaq, meşə, dağ və s.[6.6] Digər hallarda orijinal mənasını açmaq asan deyil, onu xüsusi tarixi-etimoloji təhlilə tabe etmək lazımdır. Bunlar qaranlıq bir orijinal mənaya sahib sözlərdir və bu cür sözlərə qaranlıq bir etimon olan sözlər deyilir: Latın diskindən masa (dəyirmi). Bəzi sözlər, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, etimoloji cəhətdən motivlidir, bu da onların etimonlarını anlamaq üçün asandır.

Tarixi cəhətdən adekvat bir adlandırma motivi, yəni tarixən adekvat daxili söz forması artıq aydın şəkildə müəyyən edilə bilmirsə, şəffaf sözlər və söz elementləri ilə konseptual və ya fonetik uyğunlaşma səbəbindən yeni bir etimologiya (xalq etimologiyası; yanlış etimologiya / psevdo-etimologiya) meydana çıxma bilər. Xalq etimologiyası sözlərin əmələ gəlməsindən və ya genetik əlaqəsindən asılı olmayaraq, səs gövdəsinin təsadüfən düzəldilməsindən və bilinən sözlərin mənasından asılı olan semantik motivasiyadır. Xalq etimologiyası orijinal etimoloji əlaqələrini itirmiş sözlərdə və ya xarici dillərdən alınmış sözlərdə tapılır: zəncəfil sözünün birinci hissəsi həyatla deyil, şəkilli çörəyin köhnə adı ilə - bulka ; Erlkönig adının qızılağac ağacı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, ancaq kökünü Danimarka ellerkongesini belə tərcümə edən şair Herderin bir səhvinə borcludur. Düzgün "Elf King" adlandırılmalı idi.

Sözün məna növləri Leksik mənası mürəkkəbdir. Söz mənalarının müxtəlif növləri vardır:

Denotativ məna obyektiv reallığın müəyyən bir görünüşünü təmsil edir, yəni bu görünüşün insan şüurundakı obrazına əsaslanır. 2. Əhəmiyyətli məna, söz işarəsinin bir cisim sinfi üçün bir təyinat kimi görünmə xüsusiyyətidir. 3. Konnotativ məna təsvir olunanlara münasibət, qiymətləndirmə və emosional münasibətlərə işarə edir: incə (neytral), əlavə incə (müsbətqiymətləndirir), son dərəcə incə (mənfi qiymətləndirir). 4. Sözün dil daşıyıcısının şüurundakı ilk mənası olaraq ayrıca olaraq qeyd edildiyi zaman ortaya çıxan *əsas məna*. Bu mənaya birbaşa, aktual, nominativ məna deyilir. 5. Əsas mənadan və ya ikincil mənadan qaynaqlanan *ikincil mənalar*: Tülkü "ağıllı adam", sabit söz kompleksi "dolabdakı bütün fincanlar deyil" və s. Söz

mənasının sem və ya komponent təhlili Seme, sözün mənasının daha da parçalanamayan dil baxımından ən kiçik ünsürləridir. Bunlardan leksik və qrammatik mənalara təsvir etmək üçün istifadə olunur. Semeşlər bir iyerarxiya təşkil edir. Müəyyən prinsiplərə əsasən təşkil olunurlar. Buna görə aşağıdakı semeşlər fərqlənir: 1. Leksemanı nitq hissəsi kimi təyin edən *kateqoriyalı-semantik semeşlər*: Fellər praktikliyi, isimləri - təmsilçilik, sifətləri - xüsusiyyətləri ifadə edir. 2. Məna sözünün konseptual özəyini təşkil edən *leksik / fərqi semeş - semem*. 3. *Fərqi leksemaları və semeşləri fərqləndirən fərqləndirici / konkretləşdirən semeşlər*. 4. *Münasibətləri, qiymətləndirmələri və emosional dəyərləri ifadə edən qiymətləndirici / konnotativ semeşlər*.

SAMMARY

ALIYEVA ALMAZ

WAYS TO CHANGE THE MEANING OF A WORD IN GERMAN

A change in general meaning, or semantic derivative, is understood as a change in the meaning of existing words. The subject of lexicology, which studies the meaning of words and changes in the meaning of words, is called semantics or semantics. The term semantic is of Greek origin: semantikos - actually "indicator", "meaningful". So the semantics of the word is the meaning of the word. Changing the meaning is one of the main ways to enrich the vocabulary of a language. The meaning of the word cannot be taken as something stable, enduring, always stable. The meaning of the word may change. This often happens at the same time as the characters change (objects and views. In the German language today there are a number of words that are perceived as outdated, be it because of their semantics or their phonetic-grammatical form. They are called archaisms. Archaism - from the Greek archaios - "out of date" - denotes a word that is out of date for some reason. As already mentioned, archaisms include not only outdated words, but also outdated grammatical and phonetic forms of the word. One differentiates: a) semantic archaisms; b) historicisms; c) phonetic-morphological archaisms; d) archaism of meaning. Words and expressions that are largely replaced by new, more recent synonyms in modern linguistic usage are known as semantic archaisms. The following words can be named as examples of the semantic archaisms: the shore = the coast, the minne = love, the robe = the dress, the aunt = the aunt, the born = the spring, the pest = the vermin.

The desire to increase or decrease the impression of language can also lead to a change in meaning (intensified expression or influence and weakened expression or euphemism). Types of meaning change There are two systems that structure the change of meaning, logical and psychological. Logical classification is based on a quantitative comparison of the meanings of a word before and after a change of meaning. The psychological structure is based on associations. Logical classification is preferred by linguists because it is simpler and covers all cases of meaning change.

РЕЗЮМЕ

АЛИЕВА АЛМАЗ

СПОСОБЫ ИЗМЕНЕНИЯ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Под изменением общего значения или семантической производной понимается изменение значения существующих слов. Предмет лексикологии, изучающий значение слов и изменение значения слов, называется семантикой или семантикой. Термин семантический имеет греческое происхождение: *semantikos* - собственно «указатель», «значимый». Итак, семантика слова - это значение слова. Изменение значения - один из основных способов пополнить словарный запас языка. Значение слова нельзя воспринимать как нечто стабильное, прочное, всегда стабильное. Значение слова может измениться. Часто это происходит одновременно со сменой персонажей (объекты и соперничество). В немецком языке сегодня есть ряд слов, которые воспринимаются как устаревшие, будь то из-за их семантики или их фонетико-грамматической формы. Их называют архаизмами. Архаизм - от греческого *archaios* - «устаревший» - означает слово, которое по какой-то причине устарело. Как уже было сказано, к архаизмам относятся не только устаревшие слова, но и устаревшие грамматические и фонетические формы слова. Различают: а) семантические архаизмы; б) историзмы; в) фонетико-морфологические архаизмы; г) архаичность смысла. Слова и выражения, которые в современном лингвистическом использовании в значительной степени заменены новыми, более новыми синонимами, известны как семантические архаизмы. Следующие слова можно назвать примерами семантических архаизмов: *берег* = *берег*, *минне* = *любовь*, *халат* = *платье*, *тетя* = *тетя*, *рожденный* = *источник*, *вредитель* = *паразиты*. 4.1.2. Историзм

Желание усилить или уменьшить впечатление от языка также может привести к изменению значения (усиление выражения или влияния и ослабление выражения или эвфемизма). Типы изменения значения Есть две системы, которые структурируют изменение значения: логическая и психологическая. Логическая классификация основана на количественном сравнении значений слова до и после изменения значения. Лингвисты предпочитают логическую классификацию, поскольку она проще и охватывает все случаи изменения значения.

Rəyçi: f.e.n Camalzadə Naibə